

HIÁNYPÓTLÁS

Örök tél.

Magyar történelmi dráma, rendezte: SZÁSZ Attila, 2018.

Az elmúlt évekig nagyon hiányoztak azok a filmek, amelyekben a II. világháborúban vereséget szenvedő oldal civil lakosságának szenvedéstörténetét dolgozzák fel. Amikor az *Örök tél* előzetesével találkoztam az egyik ismert videómegosztó oldalon, tudtam, hogy ezáltal végre valamiféle elégtételt kapnak mindazok, akiknek a családja elszenvedte a 20. századi magyar történelem egyik legnagyobb tragédiáját. Mintegy 700 ezer magyar sorsát öleli fel ez a történet, aminek ideje volt méltó emléket állítani.

Szász Attila rendező és Köbli Norbert forgatókönyvíró közös munkái ismertek, egyben el is ismertek. A szerzőpáros korábban készített kosztümös filmet, így a történelmi idők hiteles ábrázolása, a hangulat megteremtése nem jelenthetett különösebb kihívást számukra. Köbli Norbert legnagyobb szakmai sikereit a terrortalánított '50-es éveket bemutató szkriptjeivel (*A vizsga*, 2011, *Szabadság – Különjárat*, 2013, *A berni követ*, 2014, *Félvilág*, 2015) szerezte, de ebben a sorban említendő a *Szürke senkik* (2016) is, amely az I. világháború végnapjainak fiktív, de életszerű történetét nyújtja egy többnemzetiségű felderítőosztagon keresztül. Köbli Norberték munkáikkal – saját bevallásuk szerint is – igyekeznek feltárni és szemléltetni a kevésbé reflektorfényben álló történeteket és korokat. Ezek után talán nem meglepő, ha *kiforrott és történelmileg valóságú alkotást várt a publikum. Az Örök tél* megtekintése után mégis támadhat némi hiányérzet a teljes hitelesség tekintetében – a következőkben ezt részletezem a történelmi háttér bemutatásával.

A film cselekménye 1944 karácsonyán kezdődik, egy kis Tolna megyei sváb faluban, ahol a család Krisztus születését ünnepli. Irén (Gera Marina), a férjét hazaváró fiatalasszony ezt követően kapja meg az értesítést, hogy elviszik pár hétre kukoricát törni. Ehelyett azonban egy Donyeck-medencei szénbánya melletti munkatáborban találja magát, sokakkal együtt. Rajmund (Csányi Sándor), a rutinos túlélő „szerelemért cserébe” segít neki átvészelné a viszontagságokat, s megtanítja a tábori túlélés trükkjeire. A film történelmi dráma, nem *love story*: a cselekmény középpontjában tehát a mindennapok kilátástalansága, a túlélés, több százezer ártatlan állampolgár szerencsétlensége, nem pedig a szerelem kibontakozása került.

A *Glávnoje Upravljénije Lágerejt* (GULAG) – vagyis Lágerek Állami Főhatóságát – 1934-ben állították fel a Szovjetunióban. A szovjet vezetés 1917-ben megörökölte a cári időkbeli megmaradt táborrendszert, amit később továbbfejlesztettek, majd alkalmazták többek között a doni kozákok elleni irtóhadjáratnál (1920), a kulákkellenes kampányokban (1929–33), a nagy terror időszakában (1936–39), 1939 és 1941 között pedig a Baltikumból és Lengyelországból hurcoltak tömegeket a Gulagra. A szovjet kényszermunkatábor-rendszerben raboskodó foglyok száma 1941-re megközelítette a kétmillió főt. A Szovjetunió már 1943 nyarán tervezte a hadifoglyok foglalkoztatását a háború utáni újjáépítési munkálatokban. 1944 novemberében felmérték a „felszabadított” területeken élő munkaképes németek számát lakhely, életkor és nem alapján, s később ennek alapján adták ki az ún. 0060-as parancsot.

Az NKVD (Belügyi Népbiztosság) irányítása alá tartozott a Gulag, a büntetőtáborok főparancsnoksága, ahová személyenként hurcoltak el embereket bírósági eljárás és ítélet alapján – ide tehát köztörvényes és politikai foglyok kerültek. A GUPVI táborrendszerébe, vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság felügyelete alá tartozó munkatáborokba viszont tömegesen, ítélet nélkül hurcoltak hadifoglyokat és internáltakat – e táborok lakóivá váltak a *malenkij robot* magyarországi civil áldozatai is.

1944-re Magyarország hadszíntérré vált; miközben a Harmadik Birodalom csapatai Nyugat felé hátráltak, keleti irányból pedig özönlött be a Vörös Hadsereg. Budapest elfoglalását követően Malinovszkij marsall azzal magyarázta a főváros bevételének elhúzódását, hogy 180-200 ezer ellenséges katona védte Budapestet. Ezzel szemben a valóságban a védők nagyjából 75-80 ezren lehettek (ezek is részben alacsony harcértékű csapatok voltak), és az ostromot követően csak nagyjából felük került hadifogságba. Malinovszkij azonban 138 ezres hadifogolylétszámot jelentett, ezt pedig pótolni kellett: a civil lakosság soraiból gyűjtötték össze a hiányzó létszámot. Korábban is bevett gyakorlat volt, hogy civileket fogdossanak össze és hurcoljanak a Szovjetunióba kényszermunkára; többek között Csík vármegyében, Kolozsvárott, Kárpátalján és a Tiszántúlon ez lejátszódott 1944 folyamán. Gyakran meg-

esett, hogy különböző „egyenruhás” civileket állítottak be a menetbe: villamoskalauzokat, vasutasokat, postásokat. Hogy ne legyen annyira feltűnő a civilek nagy aránya (közel harmaduk az volt!), a szovjetek nemcsak a magyar honvédeket, de a civileket is tömegesen öltöztették német egyenruhába. A meneteket gyalog vagy vasúton gyűjtő- és átmenőtáborokba irányították, amelyek közül a legismertebbek Gödöllő, Cegléd, Foksány, Máramarosziget és Temesvár voltak. Innen többhetes, marhavagonban történő szállítás után érkeztek meg a szovjet lágervilág több mint kétezer táborának egyikébe. A „kis munka” csak a szerencsésebb keveseknek jelentett valóban néhány napig tartó romeltakarító vagy konyhai kisegítő munkát a közelben.

A Budapestet körülvevő ostromgyűrű bezárulta előtt pár nappal, 1944. december 22-én adták ki a hírhedt 0060-as parancsot, amelynek alapján internálni és Szovjetunió-béli munkára kellett mozgósítani a Vörös Hadsereg által „felszabadított” területeken élő munkaképes német lakosságot, vagyis a 17 és 45 év közötti férfiakat és a 18 és 30 év közötti nőket. A 00-ás előjel a parancs szigorúan titkos státuszára utalt, tehát egy magasabb szerv – esetünkben a szovjet Állami Védelmi Bizottság – rendelte el, végrehajtását a Berija által vezetett Belügyi Népbiztosság irányította, s nem más, mint maga Sztálin írta alá.

A trianoni Magyarország területén az 1941. évi népszámlálás során több mint 477 ezer fő vallotta magát német anyanyelvűnek, ebből közel 303 ezer személy német nemzetiségűnek is. **A szovjetek kollektíven, faji alapon válogatták ki a táborokba hurcolt embereket.** A megszállt területekről 1944. december 22. és 1945. február 2. között 60-65 ezer embert hurcoltak el a parancs alapján Magyarországról, mintegy felük hadifoglytáborba került, közel egyharmaduk pedig nem élte túl a borzasztó körülményeket és a nehéz munkát. A parancs végrehajtásánál főként a családneveket vették figyelembe, így sokan voltak, akik egy szót sem beszéltek németül, de mivel nevük német hangzásúnak tűnt a szovjetek számára, vitték (olyan is volt, hogy „Ember” vezetéknevű személyt hurcoltak el). Még maga Révai József is túlkapaszkodásokat említett egyik levelében az akkor még Moszkvában lévő Rákossinak, aki meg így írt erről: „Sok jó elvtársat, mint németet, elvittek.” A 0060-as parancs harmadik pontja elrendelte, hogy a „mozgósítottak” néhány napi élelmet és ruhát vigyenek magukkal (aminek súlya nem haladhatta meg a 200 kg-ot, bár ennek negyedét is nehéz lett volna cipelni, s nem ritkán a javakat a szovjet katonák elkobozták), ennek köszönhetően javultak a túlélési esélyeik – szemben azokkal, akiket pincelhelységekből vagy utcáról vittek el megfelelő ruházat nélkül. A parancsnak nem engedelmességek saját vagy családjuk életét kockáztatták, amit a parancs utolsó pontja nyomatékosított.

Az ítélet folytán Gulagra szállítottak, a hadifogolyként vagy „kis munkára” összefogdosott civilként a GUPVI táborába kerülők tehát sem egymással, sem a kollektív bűnösség elvei szerint 1944/45 fordulóján elhurcolt hazai németekkel nem keverendők össze!

A málenkij robotra elhurcolt áldozatok *nem* kaptak postai értesítést. Levelet leginkább az „áttelepítési rendelet” életbe lépését követően kaptak a német származású magyar állampolgárok. (Az 1945. december 29-én közzétett rendelet alapján 1946 folyamán 117 ezer német származású embert telepítettek ki Magyarországról, a rendeletet Nagy Imre belügyminiszter írta alá. A kitelepítés végrehajtása a következő években is folytatódott.) Az embereket az utcán, elfoglalt háztömbökben, boltnál álló sorokból, esetenként kórházakban szedték össze, vidéken jellemzően falragaszok és dobszó útján hirdették ki a munkakényszert. A parancs végrehajtásáért felelős tiszteknek kvótát kellett teljesíteniük, hogy a bevagonírozottak létszáma meglegyen. A létszámmal olyannyira nem törődtek, hogy olyan történetről is lehet olvasni, amelyben a marhavagonról megszökött két embert a mozdonyvezető segédjeivel pótolták, más esetekben az útba eső állomásokon szolgálatot teljesítő vasutasokkal pótolták a létszámot. De éppen arra járókat – nőket is – beállították a sorba.

A Gulag és GUPVI világáról a túlélők a rendszerváltoztatásig nem beszélhettek, szóbeli beszámolók, feljegyzések, naplórészletek alapján azonban rekonstruálni lehet a tábori élet mindennapjainak szörnyűségeit. A rabok bányákban, út-, gát- és vasútépítéseken végeztek napi 10-12 órában kimerítő fizikai munkát. A szovjet hatóságok által megszabott normákat nap mint nap teljesíteni kellett. Megfelelő élelmezés, ruházat s legtöbb esetben szerszámok sem álltak rendelkezésükre. Tisztálkodásra ritkán volt lehetőség, hiszen nemhogy szappan, de még víz is szűkösen volt, a mindennapi mosakodásról álmodni sem lehetett. Fertőtlenítő kazán is csak elvétve akadt, hogy a ruhákból legalább az élszöködöket ki tudják irtani. Kissé morbid a megfogalmazás, de Irénék – a filmben láthatóan – egy nagyon jól felszerelt táborba kerültek. Tény, hogy a túlélők gyakran számoltak be arról, hogy túlélésükhöz nagyban hozzájárult, ha valaki kellőképpen rafinált volt. A különböző „üzletek” lebonyolítása segítette a mindennapok túlélését. Mégis nehéz elképzelni, hogy valaki annyira ügyesen lavírozott volna a foglyok, munkafelügyelők, örök és katonaorvosok között, sorra kötve a jobbnál jobb üzleteket, hogy annyira jól tartassa magát a „Gulag-szigetvilág” egyik zugában, mint a vásznon Rajmund.

A GUPVI-táborok foglyainak nagy része egészen 1949-ig a szovjet koncentrációs táborokban maradt. Bár Sztálin és Nagy Ferenc 1946. áprilisi moszkvai tárgyalásai következtében megkezdődött a hadifoglyok szervezett hazaszállítása, ezt a szovjetek novemberben felfüggesztették. Az 1947-es párizsi békeszerződésben sem állapítottak meg konkrét határidőt a magyar hadifoglyok hazaszállítására. Ugyanebben az évben, május 14-én a Szovjetunió külügyminisztériuma jegyzékben tudatta a magyar kormánnyal, hogy ismét megkezdik a hazaszállítást, amely lépéstől a Magyar Kommunista Párt választási esélyeinek javítását várták. 1948 és 1951 között a GUPVI lágereiben fogva tartottak ezreit ítélték el, hogy jogalapot teremtsenek további dolgoztatásukhoz. 1956 végéig a foglyok döntő többsége hazatért. A hazatérőket az államvédelem emberei fogadták a határon, s voltak, akiket itthon azonnal internáltak. A film végén szereplő bajai tábor is ilyen tranzitfunkciót látott el, azonban ahhoz, hogy oda vasúti szerelvényben egy egykori rab eljusson, előbb a határon lévő hatóságokon kellett átjutnia.